

ARTILERIA CETĂȚII TIMIȘOARA LA 1716

Costin Feneșan*

Cuvinte cheie: *cetatea Timișoarei, 1716, artilerie, asediu.*

Keywords: *fortress of Timișoara (Temeswar), 1716, artillery, siege.*

The Guns of the Fortress of Timișoara (Temesvar) in 1716

(Abstract)

On October 13, 1716, the ottoman garrison of Timișoara (Temesvar) surrendered after a 43 days lasting siege to fieldmarshall prince Eugene of Savoy, commander in chief of the Habsburg army. According to the terms of capitulation, Mustafa pasha, the last governor (*beylerbey*) of Timișoara, was forced to hand over all the guns, shells and gunpowder located in the fortress. Until October 26, prince Eugene's officers have made a full inventory-list (kept today in Vienna, at the *Kriegsarchiv*, and published by us) of the captured Ottoman artillery material. On this basis, we are now in position to rebuild the image of the Ottoman artillery at Timișoara in the eve of the siege from September-October 1716, as well as the losses suffered during the 43 days of the battle.

On August 31, being surrounded, the ottoman fortress of Timișoara – the largest in the region after the fortress of Belgrade – was defended by 156 guns: 123 bronze fieldguns (with calibers ranging from a quarter pound to 48 pounds/weight of the shells), 16 iron fieldguns (with calibers ranging from half a pound to 70 pounds), 9 bronze mortars (with calibers ranging from 60 to 100 pounds) and 8 howitzers (with calibers ranging from one pound to 48 pounds). During the siege, 62 guns (41%) were completely destroyed, while 92 pieces (59%) survived, being used by the Imperials to defend Timișoara. 120 guns (76,9% from the originally 156 were small caliber pieces (from a quarter pound to 12 pounds), 23 (14,8%) were medium caliber guns (from 15 to 36 pounds) and the remaining 13 were heavy caliber pieces (from 48 to 100 pounds). 84 guns of Timișoara (53,8%) were made in Ottoman gunneries, while the remaining 72 (46,2%) were German, Austrian and Transylvanian pieces from the 16th–17th centuries, seized by the Ottoman army during the battles with the Habsburgic troops. While 41 ottoman guns (48,9%) were completely destroyed during the siege, the remaining 43 (51,1%) have been kept by the Imperials to defend Timișoara.

As for the occidental guns, only 5 pieces were prior to 1552, when the fortress of Timișoara was taken after an Ottoman siege. Other 8 guns were from the second half of the 16th century, among them 2 Transylvanian pieces, most probably seized by the Ottomans during the unsuccessful siege of Timișoara by prince Sigismund Bathory in 1597. Several pieces are marked with the name of the German, Austrian or Italian gunmaster (e.g. from Nürnberg, Augsburg, Pressburg, Salzburg, Cremona or Milan) and the date of their manufacture. The 35 German and Austrian guns from the 17th century – most of them from the last two decades – landed in Timișoara as a result of the military clashes between the Habsburgs and the Ottomanic Porte, especially during the long war from 1683 to 1699. At the same time, we have to point out, that the Ottoman fortress of Timișoara was very well provided with shells and gunpowder. After its surrender, the imperial army captures here 13.022 different shells, 2.823 centennials (about 158 metric tons) of gunpowder and about 2.000 centennials (about 112 metric tons) of leadplates.

La 13 octombrie 1716, în tabăra imperială din fața cetății Timișoara, Mehmed aga Azebani, comandantul fortăreței și Hagi Evvel Mehmed, cei doi plenipotențiarilor otomani, au negociat și semnat cu principele Eugeniu de Savoia, generalissimul trupelor imperiale, documentul de capitulare, ratificat a doua zi de Mustafa pașa, ultimul beilerbei al Timișoarei. Punctul 6 al acestei convenții stabilea următoarele: „După ce capitularea va fi fost încheiată iar punctele acesteia semnate, muniția, artileria, proviziile de hrană și alte echipamente vor

fi încredințate cu buna credință celor însărcinați cu acestea...Deoarece muniția îi aparține stăpânului în toate fortărețele, iar, pe de altă parte, nu este cunoscută muniția care se afla la persoanele private, nu se permite scoaterea ei, cu excepția a două focuri (cartușe – n.n.) pentru fiecare om...”¹

* Arhivele Naționale București.

¹ Conceptul documentului a fost elaborat în limba italiană, iar textul final, al cărui original se păstrează la *Kriegsarchiv* din Viena a fost redactat în limba germană, vezi A. P. Petri, *Die Festung Temeschwar im 18. Jahrhundert*, München, 1966,

Asediul Timișoarei, care durase 43 de zile, de la 31 august până la 12 octombrie 1716², a însemnat, mai ales pentru imperiali, recurgerea la cele mai diferite metode și arme de atac, în mod cu totul deosebit folosirea artileriei. În timpul celor șapte săptămâni de asediu, trupele habsburgice au tras asupra Timișoarei 9.248 lovituri din cele 50 tunuri de câmp și 19.372 lovituri din cele 87 tunuri de asediu obuziere și mortiere³, cu totul nu mai puțin de 28.620 proiectile de cele mai diferite calibre. De altfel, imperialii au folosit în timpul operațiilor militare de la Timișoara 2.952 centenari (165.312 kg, adică 165,3 tone) de plumb pentru gloanțe și ghiulele⁴. Riposta celor asediați n-a fost deloc mai puțin intensă. Potrivit Jurnalului imperial al asediului (*Diarium*), pe care l-a consultat după jumătate de secol Francesco Grisellini, chiar dacă după bombardamentul imperial extrem de puternic din ziua de 11 octombrie 1716 „turcii răspundeau doar anemic, bateriile lor fiind deja distruse de tirul suportat până atunci”, totuși a doua zi „turcii își reparaseră bateriile, iar tunurile lor trăgeau înspăimântător”⁵. Doar lipsa oricărei perspective de ajutor din afară, avansarea amenințătoare a lucrărilor la galeriile de minare a zidurilor cetății, deopotrivă cu distrugerile suferite de fortificații și de clădirile civile, i-au determinat pe comandanții otomani să înceapă discuțiile de capitulare. Dacă pierderile înregistrate de imperiali în timpul asediului ne sunt cunoscute cât de cât

exact⁶, în schimb despre cele suferite de otomani nu dispunem, cel puțin deocamdată, nici măcar de date aproximative⁷.

Un fapt este însă cert: la 17 octombrie 1716, când trupele și populația otomană au părăsit Timișoara în direcția Belgradului, militarii imperiali au ocupat o cetate și un oraș grav afectate de intensitatea focului de artilerie din timpul celor 43 de zile de asediu. La ordinul principelui Eugeniu de Savoia, soldații habsburgici au trecut deîndată, sub comanda ofițerilor de geniu (feldmareșalul locotenent Faber și colonelul Hohenfeld), să înlăture, pe de o parte, distrugerile suferite de fortificații și de clădirile din cetate în urma bombardamentelor de artilerie, iar pe de altă parte, să ia în stăpânire tunurile și munițiile care le reveneau învingătorilor potrivit cu prevederile convenției de capitulare. Numărul de tunuri și cantitatea de pulbere din Timișoara otomană vor fi fost estimate de imperiali drept însemnate, având în vedere, pe de o parte, rezistența care le fusese opusă în timpul asediului, pe de altă parte însă datorită informațiilor primite anterior de la membrii soliilor imperiale care trecuseră pe acolo, iar în timpul celor 43 de zile de luptă de la prizonieri și transfugi.

De asemenea, Timișoara era cunoscută ca a doua fortăreață din zonă în ceea ce privește potențialul militar, în urma cetății de importanță capitală de la Belgrad. De altfel, călătorul turc Evliya Celebi, care vizitase Timișoara de mai multe ori în anii 1660–1664, ne-a lăsat o mărturie de preț cu privire la artileria de atunci a cetății: „Cetatea aceasta nu are creneluri, nici turnulețe de pază, dar are multe deschizături pentru tunuri. În total, se

8 („Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks”, Reihe B, Band 20).

² Prima descriere a asediului din 1716 se datorește lui Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*. Prefață, traducere și note de Costin Feneșan, ed. a II-a revizuită, Editura de Vest, Timișoara, (2006), 108–113. Întemeiată în primul rând pe documentele păstrate la Kriegsarchiv din Viena, istoria campaniilor militare ale principelui Eugeniu de Savoia – *Die Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen nach den Feldakten herausgegeben von der kriegsgeschichtlichen Abteilung des k.k. Generalstabs*, vol. XVI, Viena, (1891) (vol. VIII al seriei a II-a) ne oferă, cu ocazia prezentării campaniei din Banat (1716–1717), reconstituirea cea mai completă de până acum a asediului și cuceririi Timișoarei. Informații suplimentare, culese tot din Kriegsarchiv, sunt aduse de A. F. Scherhauser, *Temesvar zur Zeit der Wiedereroberung durch den Prinz Eugen 1716*. In: *Prinz Eugen. Eine donauschwäbische Gedenkschrift zum 300. Geburtstag des Prinzen Eugen*, Viena, (1963), 44–69. Pentru cadrul general al războiului austro-turc din 1716–1718, vezi J. Odenthal, *Österreichs Türkenkrieg 1716–1718*, Düsseldorf, (1938) și O. Fenzl, *Zustandekommen, Vorbereitung und Durchführung des Türkenkrieges 1716–1718*, Viena, (1950).

³ Die Feldzüge..., 267.

⁴ *Ibidem*, 259. Un centenar (*Zenten, Zentner*) are 100 livre (*Pfund, lb.*), o livră – circa 560 grame și un centenar – circa 56 kilograme.

⁵ Fr. Grisellini, *op. cit.*, 112.

⁶ Potrivit Die Feldzüge..., 266–267, trupele imperiale, care număraseră la începutul asediului 44.897 ofițeri și soldați, ar fi înregistrat în urma operațiilor militare 1.066 morți, 3.222 răniți și 17.542 inapți pentru serviciul militar (dintre care o treime bolnavi), astfel că la 16 octombrie 1716 erau înregistrați 22.907 militari apți de luptă și 21.900 inapți (circa 48%). Mai aproape de realitate ni se par cifrele avansate de A. F. Scherhauser, *op. cit.*, 49–50, potrivit cărora imperialii ar fi pierdut în fața Timișoarei 2.407 morți și 4.192 răniți.

⁷ Die Feldzüge..., 232 estimează doar că garnizoana Timișoarei otomane ar fi numărat între 10.000 și 15.000 de oameni, pierderile suferite de aceasta nefiind cunoscute. Jurnalul imperial al asediului (*Diario dal campo sotto il serenissimo generale cesareo Principe di Savoia avanti Temiswar dalli 13 sino alli 20 d Ottobre 1716*, în Biblioteca Universitaria Bologna, Manoscritti Marsili, Ms. 9 F, f. 452) constata că, atunci când a părăsit Timișoara, la 17 octombrie 1716, garnizoana otomană „era înca formată, după câte se pare, din douasprezece mii de oameni apți pentru apărare, ținând seama că printre ei se aflau între două și trei mii de spahii și tătari” (*la qual guarnigione, secondo l'apparenza, consisteva ancora in dodici milla uomini abili alla difesa, contandosi que frà essi siano stati due à tre milla spahy e Tartari.*)

găsesc două sute de tunuri frumoase (subl.n.) ca: balimeza, darbzenuri, șaicale, colomborna (culevrine – n.n.) și tunuri împărătești (*șahi darbzen*). Numai bunul Allah știe numărul munițiilor (subl.n.) și al altor lucruri trebuincioase... Tunurile topciilor (tunurilor – n.n.) stau gata pregătite...; în momentul în care soarele își aruncă razele pe aceste tunuri, ochii omului se întunecă⁸. Solul imperial Heinrich Ottendorf, care zăbovise la rândul său la Timișoara mai multe zile în cursul anului 1663, a constatat – în pofida restricțiilor de liberă circulație care îi fuseseră impuse – că „Ali pașa⁹ avea aici mai multe tunuri mari (*etliche grosse stücke*), pe care le-a luat cu sine în campanie”¹⁰.

La fel de vagi sunt și informațiile din sursă osmană sau imperială în legătură cu pulberăria de la Timișoara. Știm că un atelier de fabricare a prafului de pușcă a funcționat la Timișoara încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹¹. Acesta a continuat să producă în tot cursul secolului al XVII-lea, având de suferit în 1696, în timpul încercării de asediu întreprinse de principele Ludwig von Baden (*Türkenlouis*), când a fost distrus de o explozie¹². Peste numai trei ani, se pare că fabricarea prafului de pușcă la Timișoara ar fi fost reluată¹³. Oricum, importanța acesteia nu numai pentru cetatea Timișoara, ci pentru întreaga zonă a frontierei osmano-imperiale de vest și sud-vest, l-a determinat pe sultanul Ahmed al III-lea să le poruncească beilerbeiului timișorean, vizirului Karacilanoglu Ali pașa și defterdarului său Ibrahim, la 24 ianuarie 1707, să ia măsuri menite să asigure realizarea producerii prafului de pușcă: „În cetatea Timișoarei a existat de multă vreme o moară de praf de pușcă, iar acolo s-a fabricat praf de pușcă. Dar, cu prilejul asediului care a avut loc (în 1696 – n.n.) moara de praf de pușcă a fost

distrusă, așa că acolo nu se mai produce praf de pușcă și clădirea stă goală. Deoarece în prezent este foarte greu ca praful de pușcă necesar cetății amintite, precum și cetăților de graniță din regiune, să fie adus de la Constantinopol și de la alte mori de praf de pușcă, este necesară reconstruirea morii amintite și fabricarea acolo a prafului de pușcă după vechiul obicei”¹⁴. Tot în vremea sultanului Ahmed al III-lea s-au luat mai multe măsuri de reparare a fortificațiilor Timișoarei în anii 1704–1706¹⁵. Astfel, în momentul asediului din 1716, cetatea Timișoarei era înzestrată – cel puțin în ceea ce privește asigurarea cu piese de artilerie, cu ghiulele și praf de pușcă – într-o măsură satisfăcătoare. Despre cantitatea și calitatea pieselor de artilerie ale cetății Timișoara și dotarea acesteia cu pulberea și ghiulelele necesare, cea mai elocventă mărturie o reprezintă inventarul acestora întocmit după capitulare, înainte de 27 octombrie 1716¹⁶.

Până în prezent, datele referitoare la artileria Timișoarei în momentul asediului din 1716 sunt generale și în parte inexacte. Astfel, Francesco Grisellini afirmă că, „în inventarul făcut pieselor de artilerie și stocului de muniții fură înregistrate *veo 120 de tunuri* (subl.n.) cu stema împăraților din Casa de Austria. *Cele mai multe* (subl.n.) rămăseseră din vremea cuceririi cetății pe timpul lui Soliman al II-lea, în anul 1552”¹⁷. *Jurnalul imperial* al asediului din 1716 susține că „tunurile dobândite în cetate sunt în număr de 136 și zece mortiere, dimpreună cu o bună cantitate de pulbere, alte muniții și grâne...”¹⁸. În fine, în istoria campaniilor militare ale principelui Eugeniu de Savoia se afirmă că, după capitularea cetății Timișoara, imperialii ar fi pus mâna de 150 de tunuri¹⁹. Inventarul făcut de ofițerii imperiali de geniu imediat după părăsirea Timișoarei de către garnizoana și populația otomană (17 octombrie 1716) ne oferă o imagine detaliată a pieselor de artilerie care îi îngăduiseră ultimului beilerbei, Mustafa pașa, să reziste 43 de zile.

Dintru bun început trebuie evidențiat faptul că ofițerii imperiali au întocmit o evidență separată pentru piesele de artilerie care puteau fi folosite în continuare în serviciul cetății și o listă a tunurilor avariate grav sau complet distruse, care au fost

⁸ Evliya Celebi, *Seyahatname* (Carte de călătorii), vol. V. In: ed. M. M. Alexandrescu – Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet (ed.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, (1976), 497.

⁹ Este vorba de Cengizade Ali pașa, care a deținut în două rânduri dregătoria de beilerbei al Timișoarei (septembrie 1658–1659, 1662–1664.)

¹⁰ Henrik (sic!) Ottendorf, *De la Viena la Timișoara 1663/ Von Wien auff Temeswar 1663 / Bécsről Temesvárig 1663/ Od Beča do Temišvara 1663* (ed. I. Hașegan, M. Negrescu, E. Hermann și L. Stepanov), Ed. Banatul, (2006), 46.

¹¹ *Ibidem*, p. 42. În anul 1577 pulberăria, aflată probabil în apropiere de Poarta Azapilor, a fost devastată de o explozie cauzată de „neglijența la mânărea prafului de pușcă” (durch verwarlosung des Pulvers).

¹² J. Szentkláray, *Újabb részletek a Délmagyarországi török hódoltság történetéből*, Budapesta, (1917), 25–26.

¹³ I. Karácson, *Török-magyar oklevéltár 1533–1789*, Budapesta, (1914), doc. 337, 312.

¹⁴ *Ibidem*, doc. 360, 328.

¹⁵ *Ibidem*, doc. 347, 319; doc. 352, 321–322; doc. 358, 327.

¹⁶ Vezi documentele 2–3 publicate în Anexă.

¹⁷ Fr. Grisellini, *op. cit.*, 113.

¹⁸ *Diario dal campo cesareo...*, f. 452: „Li canoni acquistati nella fortezza sono al numero di 136 e dieci mortari, con buona provisione di polvere, alte munizioni e grane...”.

¹⁹ Die Feldzüge..., 232. Cu privire la denumirea și caracteristicile pieselor de artilerie imperiale și otomane, vezi anexele A și B.

scoase din Timișoara și Palanca Mică și duse în tabăra imperială. Din cele 92 de piese de artilerie păstrate pe mai departe în dotarea cetății, 62 erau tunuri din „metal” (adică bronz) de calibru mic și mijlociu²⁰, 9 erau mortiere din „metal” de calibru mare²¹, 5 erau obuziere din „metal” de calibru mic și mijlociu²² și 16 erau tunuri din fier de calibre diferite²³. Cele 62 de piese de artilerie din „metal”, cărora li s-au adăugat 3 obuziere grav avariate, erau mai cu seamă de calibru mic și mijlociu²⁴, mult mai propice pentru acțiunile defensive din spatele zidurilor cetății, atât datorită preciziei mai mari a tirului și a distanței acestuia, cât și prin efectul mai puternic de pătrundere a proiectilelor. Astfel, la începutul asediului din 1716, artileria cetății Timișoara era constituită din 156 piese imperiale și otomane repartizate astfel:

1. *123 tunuri de câmp din bronz*: unul de ¼ de livră, 4 de ½ livră, 4 de o livră, 3 de 1 ½ livre, 8 de 2 livre, 43 de 3 livre, 26 de 4 livre, unul de 5 livre, 5 de 6 livre, unul de 7 livre, 5 de 8 livre, 2 de 9 livre, 4 de 12 livre, 3 de 15 livre, unul de 16 livre, 2 de 20 de livre, 8 de 24 livre, unul de 36 livre și 2 de 48 livre.
2. *16 tunuri de câmp din fier*: 3 de ½ livră, 7 de o livră, unul de 3 livre, 2 de 4 livre, 2 de 20 livre, unul de 70 livre.
3. *9 mortiere din bronz*: 6 de 60 de livre, unul de 80 de livre și 2 de 100 de livre.
4. *8 obuziere din bronz*: unul de o livră, unul de 3 livre, unul de 5 livre, unul de 6 livre (din fier), 2 de 20 livre, unul de 36 livre și unul de 48 de livre.

În urma celor 43 de zile de luptă, din totalul celor 156 de piese de artilerie au fost grav avariate sau complet distruse 41% (62 piese), în vreme ce 59% (92 piese) au putut continua serviciul la cetate. De remarcat este faptul că cele mai afectate

au fost tunurile de câmp ușoare, 25 din cele 26 piese de 4 livre devenind inutilizabile, la fel după cum și 9 tunuri de 3 livre din cele 43 existente a trebuit să fie trecute la capitolul pierderi. Din piesele de calibru mijlociu au fost distruse 3 tunuri de 12 livre din 4, toate cele 3 tunuri de 15 livre, tunul de 16 livre, cele 2 tunuri de 20 livre și patru din cele 8 tunuri de 24 livre, precum și tunul de 36 livre. Mai mici au fost pierderile în guri de foc de calibru mare: cele două tunuri de 48 de livre și un obuzier de 48 livre. Vom reține, în același timp, faptul că artileria Timișoarei otomane era constituită în mod precumpănitor din 120 tunuri de calibru mic (până la 12 livre inclusiv), reprezentând 76,9 % din total, urmate de cele 23 guri de foc de calibru mijlociu (de la 15 la 36 livre), adică 14,8% din total și de cele 13 piese de calibru mare (de la 48 la 100 livre), reprezentând 8,3% din total. Situația credem că se explică îndestulător prin așezarea geografică a cetății Timișoara într-o zonă mlăștinoasă, străbătută de numeroase cursuri de apă, un teren greu accesibil, prin care apropierea de lucrările de fortificație se făcea doar pe căi obligatorii de trecere, binecunoscute de altfel apărătorilor. În acest fel, în unele zone ale incintei fortificate a trebuit să fie dispuse mai puține piese de artilerie, în vreme ce în părțile mai expuse au putut fi concentrate mai multe tunuri, în speță de calibru mic, realizându-se astfel o densitate mare de foc, remarcată de altfel și de asediatori.

Inventarul făcut de ofițerii imperiali până la 27 octombrie 1716 ne mai permite, așa cum se va vedea, înlăturarea definitivă a unei afirmații nefondate a lui Francesco Grisellini, preluată apoi de foarte mulți istorici, cum că, din cele „vreo 120 de tunuri” cu stema imperială, care fuseseră capturate în 1716, „cele mai multe rămăseseră din vremea cuceririi cetății pe timpul lui Soliman al II-lea, în anul 1552”²⁵. Astfel, din piesele de artilerie anterioare cuceririi din 1552, în Timișoara anului 1716 s-au mai păstrat și au fost folosite doar *cinci guri de foc* (subl.n.)²⁶. Cea mai veche piesă era un tun de câmp habsburgic de 3 livre cu stema

²⁰ 4 piese de ½ de livră, 3 de o livră, 7 de 2 livre, 34 de 3 livre, una de 4 livre, 3 de 6 livre, 4 de 8 livre, una de 9 livre, una de 12 livre și 4 de 24 livre.

²¹ 6 mortiere de 60 livre, unul de 80 livre și 2 de 100 livre.

²² Un obuzier de o livră, un obuzier de 3 livre, 2 de 20 livre și unul de 36 livre.

²³ 3 tunuri de ½ de livră, 7 de o livră, unul de 3 livre, 2 de 4 livre, 2 de 20 livre și unul de 70 livre.

²⁴ Piesele de artilerie avariate sau/și nefolosibile au fost următoarele: una de 8 lotoni (un loton=17,5 grame), adică de un sfert de livră (140 grame), una de o livră, 3 de 1 ½ livre, una de 2 livre, 9 de 3 livre, 25 de 4 livre, una de 5 livre, 2 de 6 livre, una de 7 livre, una de 8 livre, una de 9 livre, 3 de 12 livre, 3 de 15 livre, una de 16 livre, 2 de 20 livre, 4 de 24 livre, una de 36 livre, 2 de 48 livre, un obuzier din bronz de 5 livre, un obuzier din fier de 6 livre, un obuzier din bronz de 48 livre trăgând cu ghiulele din piatră.

²⁵ Vezi *supra*, nota 17.

²⁶ Credem că nu este lipsit de interes faptul că, la finele lunii aprilie 1552, cetății Timișoara, aflate sub iminența asediului otoman, i-au fost trimise din arsenalul habsburgic de la Sibiu 20 arcebuze de Nürnberg (*lang vnnnd khurcz Nornbergeisch Halbhaagen mit aller Zugeherungen*), iar până în luna iulie a aceluiași an cetatea Timișoara a mai primit din arsenalul de la Sibiu diferite cantități de praf de pușcă și gloanțe/ghiulele, vezi însemnările lui Conrad Haas von Dornbach, șeful arsenalului sibian, la C. Feneșan, *Banatul Caransebeșului și Lugojului între Habsburgi și Poartă în anul 1552*. SMIM, XII, (1994), 198–199.

imperială, pe a cărui țevă fusese reprezentat un cap și inscripția *Ferdinandus Princ(eps) et Infans Hispan(iarum) 1525* (Ferdinand principe și infante al Spaniei 1525)²⁷. Tot din vremea lui Ferdinand I era tunul de opt livre, care avea la bază inscripția *Hannsz Rung gosz mich 1529* (M-a turnat Hans Rung 1529), apoi blazonul imperial ornat cu Lâna de Aur și inscripția *Ferdinand(us) Rex H(ungariae) me fecit MDXXVIII* (M-a făcut Ferdinand, regele Ungariei, MDXXVIII). Credem că aceste două tunuri au ajuns la Timișoara încă la începutul conflictului armat dintre Ferdinand I de Habsburg și Ioan de Zápolya pentru stăpânirea asupra Ungariei și Transilvaniei, vreme în care simpatii timișorenilor au fluctuat dintr-o parte în alta pentru a se stabili în final de partea lui Zápolya. Pe un tun german de 3 livre figurau literele B.C. și anul 1546. Cu un an mai nou era tunul de 2 livre realizat pe seama guvernatorului de atunci al Transilvaniei, episcopul Gheorghe Martinuzzi, așa cum rezultă din inscripția *Frater Geor(gius) Ep(iscopu)s Warad(iensis) etc. Locumten(ens) Im(perialis) General(is) Anno MDXLVII*²⁸ (Fratele Gheorghe, episcopul Oradiei etc. locotenent-general imperial, în anul MDXLVII), deasupra căreia fusese reprezentat blazonul episcopal: o jumătate de inorog survolat de un porumbel cu o ramură în cioc. În fine, din anul cucerii otomane a Timișoarei provine un tun regimentar de 3 livre cu inscripția *Michael Dobler goss mich 1552* (M-a turnat Michael Dobler 1552), stema habsburgică și o altă inscripție: *Ferdinandus me fecit 1552* (M-a făcut Ferdinand 1552).

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea imperialii au mai găsit în artileria Timișoarei otomane opt guri de foc, cucerite fără îndoială în timpul ciocnirilor frecvente din Ungaria cu trupele imperiale. Un tun habsburgic, al cărui calibru nu este menționat în inventarul din 1716, fusese turnat în 1564 pe seama arhiepiscopului de Salzburg, Johann Jakob von Kuen-Belasy (1560–1586), așa cum o atestă stema orașului și inscripția *Job(annes) Jac(obus) Dei Grat(ia) Archiep(iscop) us Saltz(burgensis) MDLXIII* (Johann Jakob, din mila lui Dumnezeu arhiepiscop al Salzburgului MDLXIII). Un tun de calibru mare (36 de

²⁷ Cu privire la artileria habsburgică vezi monografia A. Dolleczek, *Geschichte der Österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Viena, (1887) (reprint: Graz, 1973), o lucrare-standard, și, mai ales pentru piesele din secolul al XVI-lea, V. Schmidtchen, *Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister. Von den ersten Mauerbrechern des Spätmittelalters zur Belagerungsartillerie der Renaissance. Eine Studie zur Entwicklung der Militärtechnik*, Düsseldorf, (1977).

²⁸ În inventar anul a fost transcris greșit MDLVII = 1557.

livre), o așa numită *Dreiviertel-Kartaune*, fusese turnat la Nürnberg în 1567, primind numele „Privighetoarea”, așa cum rezultă din inscripția aflată pe țevă: *Die Nachtigal heys Ich, Paul Neidig von Nürnberg gosz mich, wan Ich sing, so huett dich 1567* (Mă cheamă privighetoarea, m-a turnat Paul Neidig din Nürnberg, când cânt, să te ferești, 1567). Din anul 1584 provin două tunuri imperiale de 3 livre, unul cu inscripția *Fri(e)drich Fleischmann 1584*, celălalt cu inscripția *Rudolph(us) II. Anno MDLXXXIII*. Două piese deosebit de interesante provin de la principele ardelean Sigismund Báthory, fiind cucerite de otomani cu mare probabilitate în timpul asedierii eșuate a Timișoarei de către transilvăneni în anul 1597²⁹. Ambele tunuri au fost turnate de meșteri italieni aflați în slujba principelui Transilvaniei³⁰. Piesa de 9 livre avea reprezentat un porumbel pe fața țevii de tun, iar sub acesta inscripția *Opus Hyronimus Vitalis Cremonensis, Stephani I. Poloniae et Sigismundi Bathori Transilvaniae Principis, Tormentorum Bellicorum praefectus, fecit anno 1590* (Lucrarea este făcută în anul 1590 de Geronimo Vitali din Cremona, mai marele tunurilor de război ale lui Ștefan I al Poloniei și ale lui Sigismund Báthory, principele Transilvaniei). Pe dosul țevii de tun era reprezentată stema princiară a Transilvaniei (recte stema familiei Báthory) cu inscripția *Stephanus Báthori de Sammlio, Comes Perpetuus comitatuum Pihar et Grazna* (Ștefan Báthory de Șimleu, comite perpetuu al comitatelor Bihor și Crasna). Pe fața celui alt tun transilvănean (de 15 livre) era reprezentată stema familiei Báthory, însoțită de inscripția *Sigismundi Paturi Principis Transilvaniae et Siculorum comes pro suis et Republicae commodis me parare fecit 1592* (Sunt al lui Sigismund Báthory, principele Transilvaniei și comitele secuilor, care a pus să fiu pregătit spre binele său și al țării 1592). Mai în sus de cele două inele de prindere sub forma unor delfini se afla inscripția *Alberto Almasi procurante* (Prin grija lui Albert Almási)³¹, iar spre gura

²⁹ În legătură cu acest asediu, vezi A. Decei, *Încercările lui Sigismund Báthory de a elibera Banatul și Timișoara de turci. Tibiscum*, Istorie, III, (1974), 171–180 și Th. N. Trăpcea, *Contribuții inedite privind lupta antiotomană în Banat 1594–1597. Tibiscum*, Istorie, VI, (1986), 275–278.

³⁰ Cu privire la armamentul din principatul Transilvaniei, inclusiv piesele de artilerie, vezi B. Iványi, *A tüzérség története Magyarországon a kezdetektől 1711-ig. Hadiörténelmi Közlemények*, 27–29 (1926–1928), 1–12; J. Kalmár, *Régi magyar fegyverek*, Budapesta, (1971); B. Szabó János, *Somogyi Győző, Az erdélyi fejedelemség hadserege*, Budapesta, (1996), 63–67.

³¹ B. Szabó János, *Somogyi Győző, op. cit.*, 65, reproduce desenul unui tun de câmp turnat cu mare probabilitate la Alba Iulia în același an și de către același meșter, așa cum rezultă de pe inscripția de pe țevă: *Opera Alberti Almasi*,

țevii era reprezentat un porumbel deasupra căruia scria *Petrus Ravisonus Mediolanensis fecit* 1591 (Făcut de Pietro Ravisoni din Milano 1591). Un tun imperial de 8 livre avea inscripția *Rudolphus II.* și anul de fabricare 1595, în vreme ce la altul, de același calibru, pe lângă inscripția de dare a focului *Rudolphus II. Rom(anorum) Imper(ator)* (Rudolf al II-lea împăratul romanilor), o inscripție aflată la gura țevii indica meșterul și anul în care fusese turnată piesa: *Hanns C(h)ristoph Löffler und sein sohn gosz mich im 1597. Jahr* (M-a turnat Hans Christoph Löffler și fiul său în anul 1597).

În mod firesc, toate cele 35 de tunuri imperiale din secolul al XVII-lea aflate în dotarea Timișoarei otomane au fost capturate în timpul ciocnirilor militare dintre Habsburgi și Poartă, mai cu seamă în vremea războiului din 1683–1699. 13 dintre aceste piese sunt date, în vreme ce pentru celelalte 22 lipsesc elementele necesare unei determinări cât de cât exacte. Un tun imperial de 6 livre, pe a cărui țevă este reprodus un pelican, este turnat în anul 1600. Urmează un hiatus de peste jumătate de secol pentru piesele imperiale din artileria Timișoarei otomane, fapt datorat cu destulă probabilitate absenței unor conflicte de mare anvergură între cei doi combatanți. Situația se schimbă cu totul în ultimul sfert al secolului al XVII-lea. În artileria Timișoarei otomane a existat un tun de 7 livre, pe a cărui țevă, deasupra vulturului imperial bicefal, figura inscripția *L(eopoldus) R(omanorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus) 1665* (Leopold, împăratul romanilor, pururea august 1665). O inscripție aflată pe țeava aceleiași piese pare să-l indice pe comandantul artileriei habsburgice: *Ernest Graff v(on) Abensperg v(nd) Traun R(ömisch) K(ayerlicher) M(ayestät) General-Rath, Obrist Land- und Hauszeugmeister, Land(es)-M(eister) von Gen(eralat) ob in Ö(sterreich)* (Ernst conte de Abensperg-Traun, consilier general al Majestății Imperiale Romane, comandant suprem al arsenalelor țării și ale Casei domnitoare, general al Generalatului Austriei de Jos). Un tun imperial (*halbe Kartaune*) de calibrul mijlociu (24 livre) avea pe inelul de ranforsare a țevii o inscripție care dezvăluie identitatea sa: *Gosz mich Caspar Wolff in Pressburg A(nno) 1666* (M-a turnat Caspar Wolff la Bratislava în anul 1666). Un tun de calibrul mic (3 livre) îi aparținuse, înainte de a ajunge în posesiunea turcilor, regimentului imperial

Montecuccoli, așa cum o sugerează inscripția aflată pe țevă: *Raymundus Graf von vndt zu Montecucculj R(egius) L(ocumtenens) Gene(eralis) R(omanorum) I(mperatoris) Hofkriegs-Praesident General Obristleutnant und Hauszeugmeister, A(nno) (16)76 auch General der Raaberischen Grännitzen* (Raimund conte de Montecuccoli, guvernator regal general, președinte al Consiliului [Aulic] de Război al împăratului roman, general-feldmareșal și comandant al arsenalelor, în anul 1676, precum și general al Graniței [Militare] de la Győr). Că piesa aparținuse în același timp arsenalului imperial este atestat de o altă inscripție aflată la baza țevii: *L(eopoldus) R(omanorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus) 1676*, pusă deasupra unui vultur bicefal. Un alt tun de 3 livre provenea tot din arsenalul imperial, așa cum o indică inscripția aflată la baza țevii, deasupra vulturului bicefal *L(eopoldus) R(omanorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus) 1683*. Tot din arsenalul imperial provenea și tunul (*halbe Kartaune*) de calibrul mijlociu (24 livre) așa cum rezultă din inscripția aflată pe țevă, deasupra vulturului bicefal: *L(eopoldus) R(omanorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus)* cu indicarea a doi ani (1688 și 1691). Din tunurile imperiale turnate în anul 1691, în Timișoara otomană au ajuns nu mai puțin de șapte piese: două tunuri regimentare de 3 livre (cu reprezentarea vulturului bicefal și inscripția *L(eopoldus) 1691*), două falconete de 6 livre (una cu inscripția *Benedict Schmidenwindt 1691* și vulturul bicefal, cealaltă doar cu indicarea anului 1691 și reprezentarea vulturului bicefal), două sferturi de culevrină (*Quartierschlange*) de 12 livre (cu indicarea anului de turnare 1691) și un tun imperial (*halbe Kartaune*) de calibrul mijlociu (24 livre) cu indicarea anului de turnare (1691) și reprezentarea vulturului bicefal.

În cazul unui tun imperial de calibrul mic (3 livre), inscripția aflată pe țevă: *Ferd(inandus) III. R(omanorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus) 1650. Rudolph von Teuffenbach* (Ferdinand al III-lea, împăratul romanilor, pururea august 1650. Rudolf von Teuffenbach) ne îngăduie să restrângem data turnării la anii de domnie ai suveranului din Casa de Habsburg (1637–1657). În schimb în cazul celor două tunuri (*halbe Kartaunen*) de calibrul mijlociu (24 livre), putem presupune cu destulă temei că provin din timpul domniei împăratului Leopold I (1658–1705), având în vedere reprezentarea vulturului bicefal și a literei L, dar nu putem preciza mai multe datorită faptului că nu am putut dezlega cele două inscripții aflate spre gura de ieșire a țevii: F.A.G.V.D.R.K.M.R.V.I.O. H.C.P. și V.G.V.V.Z.P.R.K.M.C.I.O.H.C.R.V.M.

Tormentorum Praefect(i) 1592 (Lucrarea lui Albert Almási, mai marele tunurilor, 1592) și *Sigismund(us) Bathori Princ(eps) Transsylvaniae et Siculo(rum) comes* (Sigismund Báthory, principele Transilvaniei și comitele secuilor), inscripție aflată sub stema familiei Báthory.

V.H.Z. La fel, în cazul a două tunuri regimentare de 3 livre din secolul al XVII-lea, semnificația literelor de pe țevă (I.G.B., respectiv 2.P.P.) ne scapă, prin urmare și posibilitatea unei atribuirii și datării cât de cât exacte. Nici despre două tunuri germane de calibru ușor (2 livre) nu se știe mai multe, decât că pe țeava unuia dintre ele era reprodusă stema orașului Augsburg. Pentru un tun de 3 livre, un altul de 4 livre și un tun de 9 livre nu există niciun element de identificare, în vreme ce pe o falconetă de 6 livre și pe două sferturi de culevrină de 12 livre este reprezentat doar vulturul imperial bicefal. Nici vulturul simplu și cele trei coarne de cerb dintr-un blazon reprezentate pe țeava unui tun ușor de 8 livre nu ne îngăduie o identificare a piesei în cauză. Aceeași este situația și pentru două tunuri (*halbe Kartaumen*) de calibru mijlociu (24 livre), dintre care pe țeava unuia este reprezentată o maimuță, iar în cazul celuilalt vulturul bicefal, un scut cu litera P. (poate *Pressburg*, adică Bratislava, locul de turnare al piesei) și un scut cu două cuțite pentru tăierea fasciilor.

De pe toate tunurile imperiale din fier, probabil de la finele secolului al XVII-lea și începutul celui următor³², lipsesc orice elemente de identificare. Aceeași este situația și în cazul obuzierelor de 5 livre, 6 livre, 20 livre și 36 livre. Doar pe țeava unui obuzier de 20 livre, pe lângă vulturul bicefal însoțit de o imagine a trei lei și de cea a Lânei de Aur, este reprodus numele celui care l-a turnat: *Fri(e)drich Fleischmann*. În fine, pentru 6 mortiere de 60 de livre, un altul de 80 de livre și unul de 100 de livre nu dispunem de niciun element de identificare. Numai inscripția aflată pe țeava altui mortar de 100 de livre ne oferă posibilitatea unei determinări mai concrete: *L(eopoldus) I(mperator) R(omanorum) S(emper) A(ugustus) 1688*.

În ceea ce privește identificarea tunurilor și obuzierelor de producție osmană³³ aflate în dotarea cetății Timișoara, chiar dacă în inventarul de la finele lunii octombrie 1716 în dreptul mai multor piese este menționată existența pe țevă a unor inscripții „turcești”, ele n-au putut fi, în mod firesc, citite și transcrise de ofițerii imperiali. Ciudat este însă cazul unui tun de calibru mic (2 livre), despre care se afirmă în inventarul amintit, că avea „o veche scriere romanică” (*eine romanische alte Schrift*) în jurul inelelor de ranforsare de la bază,

³² 3 piese de jumătate de livră, 7 de o livră, una de 3 livre, 2 de 4 livre, 2 de 20 livre și una de 70 de livre.

³³ Cu privire la armele otomane de foc, vezi Rhoads Murphy, *Ottoman Warfare 1500–1700*, Rutgers University Press, New Brunswick NJ, (1999) și mai ales Gábor Ágoston, *Feuerwaffen für den Sultan. Kriegswesen und Waffenindustrie im Osmanischen Reich*, Eudora-Verlag, (2010).

precum și un blazon pe fața țevii, elemente care ne determină să nu-l socotim o piesă „turcească”.

Din totalul de 84 guri de foc turnate în atelierele otomane³⁴ și reprezentând 53,8% din artileria de 156 piese a cetății Timișoara, 41 de tunuri, adică 48,9%, au fost grav avariate, devenind de nefolosit. Cea mai mare parte dintre acestea a reprezentat-o tunurile de calibru mic (de la un sfert până la 15 livre), folosite fără îndoială mai intens decât cele de calibru mijlociu și greu. 43 de guri de foc (41 tunuri de câmp și două obuziere), adică 51,1% din cele 84 de fabricație otomană, au fost păstrate de imperiali pe mai departe în dotarea cetății Timișoara.

Din cele expuse până acum, credem că putem afirma cu deplină temei o constatare de netăgăduit: în momentul asediului din 1716, artileria Timișoarei otomane a reprezentat, în pofida caracterului destul de eterogen al pieselor, o putere de foc considerabilă care, utilizată cu pricepere, a produs pierderi serioase în rândul asediatorilor. Faptul că la apărarea Timișoarei otomane au fost folosite atât tunuri de producție otomană, cât și guri de foc cucerite în timp de la trupele habsburgice n-a constituit defel un handicap pentru apărători. Atât piesele otomane, cât și cele imperiale din defensivă Timișoarei otomane aveau, în funcție de categoria lor, aceleași calibre, iar artileria otomană urmase pas cu pas evoluția celei occidentale. De asemenea, parcul de artilerie al Timișoarei otomane fusese constituit cu multă inteligență, ținând cont atât de condițiile geografice impuse de așezarea cetății, cât și de repartizarea pe calibre a pieselor, în funcție de cerințele unui posibil asediu. Mai mult, cele 156 guri de foc ale Timișoarei asediate au beneficiat de o provizie mai mult decât îndestulătoare de proiectile de diferite calibre și de pulberea necesară. Astfel, după încheierea asediului imperialii au inventariat³⁵ în cetatea cucerită o cantitate impresionantă de muniții și pulbere, produsă cel mai probabil în pulberăria locală: un total de 13.022 proiectile, din care 173 bombe pentru mortierele din cetate³⁶, 10.705 ghiulele pentru tunurile de câmp³⁷ și 604 proiectile pentru falconete. Din arsenalul cetății și din citadelă (castelul Huniade) imperialii

³⁴ Cele mai numeroase erau tunurile de calibru mic de 3 livre (30 piese) și cele de 4 livre (25 piese).

³⁵ Vezi doc. 1.

³⁶ Din acestea, 127 erau de 40 livre, 658 de 60 livre și 774 de 100 livre. Bombele de calibru mic și mijlociu erau mai puține: 34 de 10 livre, 114 de 20 livre și 6 de 35 livre.

³⁷ 553 de o livră, 63 de 2 livre, 47 de 3 livre, 52 de 4 livre, 127 de 6 livre, 156 de 8 livre, 2.113 de 12 livre, 1.970 de 15 livre, 483 de 18 livre, 747 de 24 livre, 3.250 de 25 livre, 15 de 36 livre, 413 de 40 livre și 112 de 48 livre.

au recuperat până la 27 octombrie 1716 nu mai puțin de 2.823 centenari (circa 158.000 kg, adică 158 tone) praf de pușcă și în jur de 2.000 centenari (circa 112.000 kg, adică 112 tone) plăci de plumb pentru turnarea gloanțelor și ghiulelelor. De altfel, atunci când a trecut la dotarea artileristică a Timișoarei imperiale, principele Eugeniu de Savoia nu s-a văzut nevoit să îi aloce, cel puțin pentru o vreme, resurse importante. Astfel, cetății i-au fost repartizate³⁸ 14 tunuri regimentare de 6 livre, 6 falconete de 6 livre, 6 tunuri (*Quartierschlangen*) de 12 livre și 4 tunuri (*halbe Kartaunen*) de calibru mijlociu (24 livre). Ca muniții suplimentare, Timișoarei imperiale i-au fost alocate 7.189 ghiulele de 3 livre (câte 503 lovituri pentru fiecare piesă), 2.546 ghiulele de 6 livre (câte 424 lovituri pentru fiecare piesă), 4.818 ghiulele de 12 livre (câte 736 lovituri pentru fiecare piesă) și 4.000 de 24 livre (câte 1.000 lovituri de fiecare piesă), cantitate care se afla în stocul artileriei imperiale din fața Timișoarei. Pentru tunurile și mortierele de calibru mare, la cantitatea existentă de proiectile s-au adăugat 1.000 bombe cu încărcătură explozivă (778 de 60 livre și 222 de 100 livre), 42 carcase de bombă (15 de 60 livre și 27 de 100 de livre) și 94 bombe incendiare (52 de 60 livre și 42 de 100 livre). De asemenea, la dispoziția artileriștilor din Timișoara imperială urma să fie pusă o cantitate de pulbere și plumb necesară „unei apărări bune, în funcție de mărimea garnizoanei”, precum și fitile de aprindere, „atâtea câte sunt disponibile”³⁹.

Ținând seama de faptul că după încheierea asediului din septembrie–octombrie 1716 imperialii preluaseră de la otomani 92 guri de foc în stare de funcționare, cărora le-au adăugat alte 30 de tunuri, constatăm că, cel puțin în primii ani, artileria Timișoarei imperiale a fost mai redusă din punct de vedere numeric decât cea din timpul perioadei otomane. Ce-i drept, trupele imperiale au continuat până în toamna târzie a anului 1717 campania de cucerire a întregului Banat și a Serbiei cu deosebit de importanta cetate Belgrad, acțiuni care au reclamat mobilizarea de resurse artileristice consistente. După pacea de la Passarowitz (1718), dar mai ales după începerea lucrărilor de construcție la noua cetate a Timișoarei (1723) și progresele înregistrate de acestea, artileria de aici, constituită după modelul altor mari fortărețe imperiale, avea să-i asigure cetății de căpetenie a Banatului un rol de primă mărime la apărarea frontierei de sud-est și de sud a Imperiului habsburgic.

³⁸ Vezi doc. 4.

³⁹ *Ibidem*: „à proportion de der Garnison zu einer guten Defension”; „so vill verhanden”.

ANEXE

A) Piese de artilerie germane, austriece și transilvănene

Culevrina (germ. *Feldschlange* sau *Kolubrine*, din lat. *colubrinus* = de forma șarpelui; fr. *coulevrine*, engl. *culverine*, turc. *kolomborna*) este un tip uzual de tun mobil pe afet, folosit de la jumătatea secolului al XV-lea până la finele secolului al XVII-lea, când se trece la tunul de câmp propriu-zis. Turnat din diferite aliaje de bronz, culevrina este un tun de calibru relativ mic în comparație cu tunurile de asediu (obuzierele și mortierele). Denumirea în limba Germană (*Schlange*) îi vine de la reprezentarea capătului țevii sub forma unui cap de șarpe sau de dragon. Datorită țevii foarte lungi, culevrina a beneficiat de o precizie și distanță mai mare a tirului, precum și de un efect de pătrundere mai puternic al proiectilelor. Culevrinele având o țevă deosebit de lungă erau numite culevrine bastarde (germ. *Bastard-Feldschlange*, fr. *coulevrine batârde*). În funcție de calibru – indicat, cum este cazul tunurilor de la Timișoara, de greutatea proiectilului – au existat pentru categorii de culevrine: culevrina întreagă (*ganze Feldschlange*) cu diametrul gurii de ieșire de circa 14 cm și trăgând ghiulele de circa 10 kg; jumătăți de culevrină (*halbe Feldschlange*) cu diametrul gurii de ieșire de circa 12 cm și trăgând ghiulele de circa 5 kg; sferturi de culevrină (*viertel Feldschlange*) cu diametrul gurii de ieșire de circa 8 cm și trăgând ghiulele de circa 2 kg; jumătăți de sferturi de culevrină sau *falconetă* (*halbe Viertelfeldschlange* sau *Falkonette*) cu diametrul gurii de ieșire de circa 5 cm și trăgând ghiulele de circa 0,5 kg. Jumătățile și sferturile de culevrină, socotite tunuri de câmp mijlocii, mai erau numite și *Falken* (șoimi) sau *Falkaunen* (din fr. *falcon* și it. *falcone*). De remarcat faptul că traiectoria proiectilelor trase din tunurile de câmp era rectilinie, în vreme ce la obuziere și mortiere aceasta era curbă.

B) Piese de artilerie otomane

a) tunuri de cetate/asediu

Balimezul (turc. *balyemez*, din it. *pallamezza*, cu înțelesul de jumătate de sferă/ghiulea sau *mezzo* bombardă) are calibrul de 21 cm, trăgând cu ghiulele de 20–25 kg (cca 60–80 livre).

Mortiere și obuziere de calibru mare.

b) tunuri de câmp

Culevrina (turc. *kolomborna*), având calibrul aproximativ de 18,5 cm și trăgând cu ghiulele de 1–2 kg (cca 2–4 livre).

Şahî (din turc. şahî = împărătesc) este un tun ușor de câmp, având calibrul de 2,8 cm; se aseamăna cu falconeta.

Şayka este un tun ușor, aflat mai cu seamă pe vasele flotei de pe Dunăre.

1 (1716 după octombrie 26, *Timișoara*) Inventar al proiectilelor de artilerie, a pulberii și plumbului găsite de imperiali în cetatea Timișoara după capitulare.

Kriegsarchiv Wien, *Alte Feldakten, Türkenkrieg 1716, 10/84.*

Item befinden sich in der Statt und Vöstung Temesvar an Bomben und Stückhuglen, als:

Bomben: der 100 Ibigen..... 774 St.

60 Ibigen 658

40 Ibigen 127

35 Ibigen 6

20 Ibigen 114

10 Ibigen 34

1713 Bomben

Stückh-Kugl: der 48 Ibigen..... 112 St.

40 Ibigen 413

36 Ibigen 15

25 Ibigen 3250

24 Ibigen 747

18 Ibigen 483

15 Ibigen 1970

12 Ibigen 2113

8 Ibigen 156

6 Ibigen 127

4 Ibigen 52

3 Ibigen 47

2 Ibigen 63

1 Ibigen 553

Falconet-Kugl 604

10705 St. Kugl

Biss den 26ten 8bris inclusive ist aus dem Arsenal und Schloss aus den Pulffergruben herausgenohmben worden 2823 Center Pulffer.

Item befindet sich an vngegossenen Platten-bley bis gegen 2000 Centen.

2 (1716 după octombrie 26, *Timișoara*) Inventar al pieselor de artilerie găsite de imperiali în cetatea Timișoara după capitulare și păstrate pe mai departe în dotarea acesteia.

Kriegsarchiv Wien, *Alte Feldakten, Türkenkrieg 1716, 10/85.*

Specification

Wass von denen eroberten feindtlichen vnterscheidtlichen Calibers Stuckh, Pöller und

Haubitzen nach revidirung derselben an brauchbahren in Temesvar nebst Munition, Kugl und Bomben verbleibet, als:

4 türkische 1/2 pfündige metallene Stückhel

3 türkische 1- pfündige deto Stückh

1 2pfündiges schiessendes teutsches Stückh mit dem Augspurger Wappen.

4 türkische 2pfündige schiessende Stückh

1 2pfündiges schiessendes teutsches Stückh

1 2pfündiges schiessendes teutsches Stückh mit der Schrift an dem Bodenstückh: Frater Geor. Eps. Warad. etc. Locumten. Im. General. Anno MDLVII, oberhalb der Schrift ein bischöfliches Wappen, gegen der Mitten ein halb Einhorn, ober ein Tauben in dem Schnabel haltend ein Zweyg.

1 3pfündiges schiessendes kays. Stückh mit dem doppelten Adtler, Vmbschrift Ferd. III. R. I. S. A. 1650 Rudolph von Teuffenbach.

1 kays. 3pfündiges schiessendes Stückh mit der Schrift Rudolph II. Anno. MDLXXXIII.

1 3pfündiges schiessendes kays. Regimentsstückh mit dem doppelten Adtler, worinnen ein Lathein. L, Jahrzahl 1691.

1 kays. 3pfündiges Regimentsstückh, im Bodenstückh ein doppelter Adtler mit denen Buchstaben L. R. I. S. A. 1676, ober den Delphinen ein kleiner doppelter Adtler im Schildt mit 4 kleinen Adtlern vmgeben, mit dem guldenen Fläss, vnter denselben eine Vmbschrift Raymundus Graf von vndt zu Montecucculi R. L. Gen. R. I. Hofkriegs-Praesident, General Obristleutnant und Hauszeug-Maister A. 66, auch General der Raaberischen Grännitzen.

1 3pfündiges kays. Stückh, am Bodenstückh mit dem kays. Wappen, so an der Zündung ausgebrennt, vorn ein Kopf mit der Vmbschrift Ferdinandus Princ. et Infans Hispan. 1525.

1 3pfündiges teutsches Stückh, worvon beede Delphin weg, in fordern Feldt ein Wappen, worinnen ein Vogel, so auf der rechten Seythen, ein Sonn auf der linckhen Seithen, ein Stern nebst zwey Lathein. B. C., im hintern Feldt die Jahrzahl 1546.

28 3pfündige türkische Stückhe

1 4pfündiges türkisches Stückh

1 kays. 6pfündiges schiessendes Stückh mit einen Belican, Jahrzahl 1600

1 kays. Stückh mit dem Saltzburgischen Wappen, Inscrüfft Joh. Jac. Dei. Grat. Archiepus. Saltz. Lese MDLXIII. 1564.

- 1 6pfündige kays. Falkaunen mit dem doppelten Adtler, worinnen ein Crucifix, vorn mit der Inschrift Benedict Schmidwindt Jahreszahl 1691
- 1 8pfündiges türkisches Stückh
- 1 kays. 8pfündiges schiessendes Stückh mit der Vmbschrift Rudophus II. Jahreszahl 1595.
- 1 8pfündiges Stückh, im fordern Feldt ein einfacher Adtler, im Schüldt 3 Hirsch-Horn, hinten auf den Bodenstückh ein Hann.
- 1 8pfündiges Stückh mit Vmbschrift im Bodenstückh Hannsz Rung gosz mich 1529, im fordern Feldt vnweith der Delphin ein Lew, etwas weithers ein Wappen mit dem goldenen Flüss vmbfangen, Überschrüfft Ferdinand. Rex. H. me fecit MDXXVIII, worvon der Kopf abgeschnitten und ein eyserner Ring vorn daran.
- 1 9pfündiges schiessendes kays. Stückh
- 1 kays. 12pfündige Quartierschlangen mit der Jahrzahl 1691
- 1 kays. halbe Carthaun oder 24pfündiges schiessendes Stückh mit der Jahrzahl 1691, am Bodenstückh mit dem doppelten Adtler.
- 1 24pfündige halbe Carthaun mit dem doppelten Adtler, Buchstaben L. R. I. S. A. Jahreszahl 1688 undt noch eine andere Jahrzahl 1691.
- 1 teutsche halbe Carthaun im vordern Feldt ein Affen, worvon ein Delphin weggeschossen
- 1 kays. halbe Carthaun mit dem doppelten Adtler, ein Wappen mit 2 Faschinenmesser, mehr ein Wappen mit einen Lathein. P.

Metallene Pöller

- 2 kays. Pöller, worunter 1 mit dem doppelten Adtler, Buchstaben L. I. R. S. A. 1688, so 100pfündig werffen
- 1 kays. 80pfündiger deto
- 2 kays. 60pfündige Pöller
- 4 teutsche 60pfündige Pöller

Metallene Haubitzen

- 1 1pfündige türkische Haubitzen
- 1 3pfündige türkische Haubitzen
- 1 20pfündige Haubitzen so teutsch, aber ohne Wappen oder Zeichen
- 1 20pfündige teutsche Haubitzen, auf dem Bodenstückh der Nahmb Fridrich Fleischmann, im fordern ein kays. doppelter Adtler mit 3 Löwen vnd den goldenen Flüss
- 1 36pfündige Haubitzen, vorn mit 2 eyserne Ring, sonsten ohne Wappen vndt Zeichen

Eyserne Stückh

- 3 der 1/2pfündigen

- 7 der 1 pfündigen
- 1 der 3 pfündigen
- 2 der 4 pfündigen
- 2 der 20pfündigen, altvätterische 20 pfündige Stein schiessende geschmidte eyserne Haubitzen mit 4 eysernen Ring
- 1 gross eysernes Stückh mit 4 eysernen Ringen, welches im Caliber 70 pfündig

Summarischer Extract der annoch in Temesvar verbleibenden brauchbaren feindtlichen Stückh, Pöller und Haubitzen

Metallene Stückh, Pöller vndt Haubitzen

- 4 der 1/2pfündigen
- 3 der 1pfündigen
- 7 der 2pfündigen
- 34 der 3pfündigen
- 1 der 4pfündigen
- 3 der 6pfündigen
- 4 der 8pfündigen
- 1 der 9pfündigen
- 1 der 12pfündigen
- 4 der 24pfündigen
- 62 Stückh
- 2 der 100pfündigen
- 1 der 80pfündigen
- 6 der 60pfündigen
- 9 Pöller
- 1 der 1pfündigen
- 1 der 3pfündigen
- 2 der 20pfündigen
- 1 der 36pfündigen
- 5 Haubitzen
- Eyserne Stückh*
- 3 1/2pfündige
- 7 1pfündige
- 1 3pfündiges
- 2 4pfündige
- 2 20pfündige
- 1 70pfündiges
- 16

pe verso: Specification über die in Temeswar eroberte Artillerie und Requisiten.

3 (1716 după octombrie 26, Timișoara) Inventar al pieselor de artilerie găsite de imperiali în cetatea Timișoara după capitulare și depozitate în tabăra imperială datorită avarierii lor grave, care le-a făcut de neîntrebuințat.

Kriegsarchiv Wien, *Alte Feldakten, Türkenkrieg 1716*, 10/86.

Specification der auss Temesvar heraus ins Lager gebrachten türckhischen Stückhe, als:

- 1 8lothiges türckhisches Stückhel, so schon verschraufft am Zintloch, dann gegen den Kopf zersprengt
- 1 1pfündiges türckhisches Stückhl, welches am hinteren Theil an beeden Seithen völlig hinauff gegen den Zielzapfen aufgesprungen
- 1 1 1/2pfündiges türckhisches ruinirtes Stückh
- 2 der 1 1/2pfündigen türckhischen Stückhel oder Schlangel, worunter eins im langen Feld, unter gegen den Kopf, ein starckhen Ritz, sonsten beede in Zindlöchern vnd Mündung ausgebrent
- 1 2pfündiges türckhisches Stückhl, so an der Mündung ledirt vnd schadhafft, mit einer romanischen alten Schrifft vmb die Reyff des innern Theills gegen den Bodenstückh, dann einen Wappen vorwehrt des Schildzapfen, gegen den langen feld gleich 3 Schiessschertten; ist sonst im Zintloch verschraufft
- 1 3pfündiges kays. Stückhl, wovon der Kopf abgeschnitten, mit der Schrifft Fridrich Fleischmann 1584.
- 2 der 3pfündigen türckhischen Schlangel, so am Boden vnd Kopff mit türckhischen Inschriften, an Zindlöchern vnd Mündung sehr ausgeschossen und anbey beede sehr vorwichtig
- 1 3pfündiges kays. Regiments-Stückel, wovon das hintere Theil völlig abgesprungen und abgängig, gegen den Kopfstückh bey den Zapffen mit den Buchstaben I. G. B.
- 1 3pfündiges Stückhel, wovon der Kopff abgeschnitten, dann auf den vordern Theill ein Wappen in welchen ein Vogel, linckher Hand ein halber Mondt, unter dessen Fuessen 2 P. P. oberhalb in gleichen 2 P. P., sonsten in Zintloch schon verschraufft
- 6 der 4pfündigen türckhischen Regiments-Stückhel, so an Zindt- und Mundlöchern ruinirt
- 1 4pfündiges zersprungenes Stückhel, worvon der vordere Theill verhanden, item 3 von Bodenstückh
- 6 der 4pfündigen türckhischen Stückhel, worunter ein teutsches, dann von einen türckhischen ein Stück vom Bodenstückh bis gegen den Schild-Zapffen, gegen 2/3 vom Rohr an Metall zersprungen und abgängig; die anderen 5 an Zind- und Mundlöchern ausgebrent und gesprengt worunter auch eins an Schild-Zapffen unbrauchbahr
- 2 der 4pfündigen türckhischen Stückhl, so beede an Zindt-Löchern und Mündung ausgebrennt und ausgeschossen
- 1 5pfündiges türckhisches Stückh mit ein eysernen Band gegen den Bodenstückh ohnweith der Schildzapffen umbgeben, so vorn hart angeschossen.
- 1 6pfündiges kays. Falkaunen, so gegen den Bodenstückh ein kays. doppelten Adler, in der Mitten ein Crucifix, oberhalb die Jahrzahl 1691, welche am Zintloch sehr ausgebrennt.
- 1 6pfündiges kays. Falkaunen, gegen den Bodenstückh ein kays. doppelter Adler, in der Mitten derselben ein Crucifix, so an der Mündung blessirt, dann zwischen den beeden Ziel-Zapffen unterhalb ein Loch ins Rohr, so durchaus in die Höllung geht.
- 1 7pfündiges kays. Stückh mit dem doppelten Adler am Bodenstückh und Inschniff L.R.I.S.A. 1665, auf den langen Feld ein Traunisch Wappen, oberhalb eine Schrifft Ernest Graff v. Abenberg v. Raun R.K.M. General-Rath, Obrist Land-und Hauszeigmaister, Land.M.v.Gen.on. in Ö; ist schadhafft im langen Feld, am Rohr krump an der Mündung ausgeschossen, im Zintloch verschraufft, item am Boden die Traube abgeschossen vnd an den Delphinen blessirt.
- 1 8pfündige kays.Schlangen, so verschraufft vnd gegen den Zintloch einen Schrik hat, oberhalb des Zintlochs gegen den Delphinen eine Überschrift Rud.2.Rom.Imp., gegen den Kopfstück ein andere Inschrift Hanns Cristoph Löffler und sein sohn gosz mich im 1597.Jahr.
- 1 9pfündige siebenbürgische Schlangen, so auf den vordern Feld ein Tauben, vnter derselben ein latein. Inschrift Opus Hyronimus Vitalus Cremonensis Stephani I. Poloniae et Sigismundi Bathori Transilvaniae Principis Tormentorum Bellicorum Praefectus fecit Anno 1590. Auf den hintern Theyl, gegen den Bodenstückh, ein fürstlich siebenbürgisch Patorisches Wappen sambt einer Vmbschrift Stephanus Bathori de Sammlio Comes perpetuus comitatum Pihar et Grazna, vnd sonsten an Zintloch starckh ausgebrennt und unbrauchbahr.
- 1 kays. Quartierschlangen, so auf den hintern feld, gegen den Bodenstückh mit kays. doppleten Adler; ist gleichfalls schon verschraufft und schadhafft.

- 1 12pfündige kays. Quartierschlangen, gleich wie obige, mit kays.doppelten Adler, in hintern Feld gezeichnet und auf den höchsten Reiffen mit der Jahrzahl 1691, so an Zindtloch sehr ausgebrennt.
- 1 12pfündige kays. Quartierschlangen, auf den hintern Feld gegen den Bodenstückh mit einen doppelten Adler und kays. Wappen gezeichnet; ist in Zindtloch sehr ausgeschossen, am Kopfstückh blessirt, ingleichen in Schildzapffen ledirt und unbrauchbahr.
- 1 15pfündige türckhische Schlangen, auf den hinter vnd vorder Feld mit türckhische Schrift, so an Zindloch sehr ausgebrennt und an den Seithen des Bodenstückh sehr schadhafft.
- 1 16pfündige türckhische Schlangen, ohne aller Schrift, in Zindtloch ausgebrennt.
- 1 15pfündige türckhische Schlangen, so an der Mündung sehr schadhafft und ausgeschossen, am Zindtloch verschraufft, dann in dem bodenstückh linckher Hand an der Seithen einen Schrikk und Loch.
- 1 15 pfündige siebenbürgische Schlangen mit dem Patorischen Wappen im Bodenstückh und eine Inschrift Sigismundi Paturi Principis Transilvaniae et Siculorum comes pro suis et Reipublicae commodis me parare fecit 1592. Vorwerths der Delphinen Alberto Almasi procurante gegen den Kopf ein Tauben, oberhalb derselben Petrus Ravisonus Mediolanensis fe. 1591, am Kopf 2 hartte Schuss, wordurch selbe völlig unbrauchbahr, dann an Zindtloch verschraufft.
- 1 20pfündige türckhische Schlangen, so an der Mündung ausgeschossen, am Zindtloch ausgebrennt vnt vorhin verschraufft gewesen; ist ingleichen in langen Feld sehr schadhafft, massen gegen den Schildzapffen 2 Löcher durch das Rohr hineinwerts gehen.
- 1 20pfündige türckhische deto, so am Zindtloch sehr ausgebrennt, hat auf den langen Feld mitten ein Ritz.
- 1 24pfündige türckhische halbe Carthaunen, so hnten am Bodenstückh schadhafft und brüchig, dabey am Zindtloch verschraufft.
- 1 24pfündige kays. Halbe Carthaunen, so im Zindtloch verschraufft und völlig aufgesprengt, mit der Vmbschrift am Bodenstückh, auf den höchsten Reyff: Gosz mich Caspar Wolff in Pressburg Ao. 1666
- 2 kays. halbe Carthaunen, so auf den hinten Theill des Bodenstückh ein kays. Adler und unten ein Wappen, ein L., vorwerths der Delphinen ein anderes Wappen mit Lohrber-Zweych umbgeben, worüber zwey Faschinen-Messer mit einer Schrift F.A.G.V .D.R.K.M.G.R.V.I.O.H.C.P., ferners gegen den Kopfstückh ein anderes Wappen mit Lorber-Zweich umbgeben mit ein P. und einer Überschrift V.I.G.V.V.Z.P.R.K.M. C.I.O.H.C.R.V.M.V.H.Z.I., so hintern in Zindtlöchern abgebrannt.
- 1 ¾ kays. Carthaunen, so gegen 1/3 vorn abgesehritten, mit der Inschrift auf den langen Feld: Die Nachtigal heys Ich, Paul Neidig von Nürnberg gosz mich, wan Ich sing, so huett dich 1567, wobey beede Delphinen abgeschossen.
- 1 türckhische gantze Carthaunen, so vorn gegen den Kopf, im langen Feld, 3 schadhafte Schüss vnd Brüch, dann im Zindtloch verschraufft, mit 5 eysenen Ringen.
- 1 türckhische gantze Carthaunen, so hinten am Bodenstückh schadhafft und brüchig, dabey in Zindtloch verschraufft.
- 4 der 4pfündige türckhische Stückhen, so an Mündung und Zindtlöcher sehr ausgebrennt, wobey an einen ein Span hinter der Mündung, ein Stückhel Metall herausgesprungen.
- 1 4pfündige detto, wovon bey den Schildzapffen, unten gegen den Bodenstückh, ein grosse Stückh ausgesprungen vnd hievon das ausgesprungene Metall abgängig.
- 1 48pfündige türckhische metallene Spann-Pixen auf altvatterische Art, mit 2 eysenen Ringen, beederseiths gegen den Kopf, sonsten am Zindtloch verschraufft.

S U M M A: 54

Bey Eroberung der Palanka seynd darin gefunden worden:

- 1 3pfündiges metallenes Schlängel, welches zersprungen und unbrauchbahr.
- 1 kays. 3pfündiges Stückhel, an dem Bodenstückh gezeichnet mit doppelten Adler und Überschrift L.R.I.S.A. 1683, oben ein Aug in den Wolckhen, mit Reichs-Apfel und zweyen Händen, in einer der Zepter und einer das Schwert haltend, dann einen Wappen; am Kopf blessirt und unbrauchbahr.
- 1 kays. 3pfündiges Regiments-Stückhel, am Zindtloch sehr ausgeschossen, mit der Unterschrift: Michael Dobler goss mich

1552, dann das österreichische Wappen und
Oberschrift Ferdinandus me fecit 1552.

- 1 kays. 3pfündiges Stückhl mit doppelten
Adler, im Schild ein L. 1691; brauchbahr.
- 4 der 4pfündigen türckhischen metall-
nen Schlangen, worunter 3 in denen
Zindtlöchern ausgeschossen seynd.

S U M M A: 8

- 1 fünffpfündige metallene Haubizen;
unbrauchbahr
- 1 6pfündige eysene Haubizen, ingleichen
unbrauchbahr

SUMMARISCHER EXTRACT

Mettallene Stückh:

- 1... 8 löttiges
- 1... 1 pfündiges
- 3 der 1 ½ pfündigen
- 1... 2 pfündiges
- 9... 3 pfündige
- 25... 4 pfündige
- 1... 5 pfündiges
- 2... 6 pfündige
- 1... 7 pfündiges
- 1... 8 pfündiges
- 1... 9 pfündiges
- 3... 12 pfündige
- 3... 15 pfündige
- 1... 16 pfündiges
- 2... 20 pfündige
- 4... 24 pfündige
- 1... 36 pfündiges
- 2... 48 pfündige

Summa: 62 Stückh

1... 5 pfündige mettallene Haubizen

1... 6 pfündige eyserne dito

1... 48 pfündige mettallene Stein-Pixen

4 (1716 după octombrie 26, Timișoara) Lista
pieselor de artilerie, a munițiilor și altor dotări,
precum și a personalului pe care trupele imperi-
ale urmau să le lase din stocurile proprii în cetatea
Timișoara.

Kriegsarchiv Wien, *Alte Feldakten, Türkenkrieg
1716*, 10/87

Specification wass von der kays. Feldt-Artillerie
zu denen beraihths in Temesvar sich befindtlich brau-
chbahren Stückhen, Bomben, Kugeln, Schantzzeug
und andern Zeugs-Notwendigkeith an erst erwehnen
Sorten abgeben werden kann, als:

14 der 3 pfündigen Regiments-Stückhe

6 Falcaunen

6 Quartierschlangen, wovon zu einer etwa vor-
fallenden Operation zu den Mercyschen
Commando genomben können werden 4
Stückh.

4 halben Carthaunen

7189 der 3 pfündigen Stückhkugeln, auf jedes
Stückh 503 Schuss

2546 der 6 pfündigen deto, auf jedes Stückh
424 Schuss

4818 der 12 pfündigen deto, auf jedes Stückh
736 Schuss

Von diesen drey Sorten seyndt bey der Feldt-
Artillerie nicht mehr verhanden.

4000 der 24 pfündigen deto, auf jedes Stückh
1000 Schuss

222 der 100 pfündigen gefüllten Bomben

778 der 60 pfündigen gefüllten Bomben

27 der 100 pfündigen Carcassen

15 der 60 pfündigen Carcassen

42 der 100 pfündigen Feuer-Ballen

52 der 60 pfündigen Feuer-Ballen

24 Pech-Krانتze

20 Bech-Faschinen

7000 gefüllte Handt-Granaten

8000 Stückhe Schantz-Zeug

200.000 Stückh Flintten-Stainer

1 Hebzeugall erübrigte Pfoften sambt Brettern
und Blendungen

4 5/4 löthige Kugelmödtl nebst Giesszeug

1 Kharren Feldtschmidten

Pulver und Bley à proportione der Garnison zu
einer gutten Defension

Luntten, sovill verhanden

Dann alle übrige Sandsöckhe

98 Pfund geschlagenes Kupfer, so in 5 Taffeln
bestehet

1375 Stückh kupferne Nägl

1 Stückh Wündten

An Artillerie-Officiers vndt Bedienten

1 Stückh Hauptmann

1 alter Feuerwerkher

2 junge Feuerwerkher

1 Zeugschreiber

3 Pixenmaister-Corporalen

50 Pixenmaister

1 Zeig-Dienner

2 Schmidtgesellen

1 Wagnergesell

2 Zimmergesellen

2 Handtlanger